

Výber projektov a výskumných tém

NAJVÝZNAMNEJŠIE VÝSKUMY KATEDRY ARCHEOLÓGIE 2018 – 2019

Universitas Comeniana Bratislavenensis
Bratislava 2020

 KATEDRA
ARCHEOLÓGIE
BRATISLAVA

Univerzita Komenského v Bratislave

Zborník abstraktov z vedeckého kolokvia

**Najvýznamnejšie výskumy Katedry archeológie
Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave
v rokoch 2018 – 2019**

Výber výskumných projektov a tém
členiek a členov Katedry archeológie

Bratislava 2020

Najvýznamnejšie výskumy Katedry archeológie Filozofickej fakulty
Univerzity Komenského v Bratislave v rokoch 2018 – 2019.
Výber výskumných projektov a tém členiek a členov Katedry archeológie

Zborník abstraktov z vedeckého kolokvia konaného na Katedre archeológie
FiF UK v Bratislave dňa 18. 2. 2020

Organizátor:

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra
archeológie

Zostavovatelia:

Mgr. Peter Barta, PhD., FiF UK v Bratislave

Mgr. Jana Mellnerová Šuteková, PhD., FiF UK v Bratislave

Recenzenti:

Mgr. Radoslav Čambal, PhD., Slovenské národné múzeum v Bratislave –
Archeologické múzeum

Prof. PhDr. Noémi Beljak Pažinová, PhD., Katedra archeológie Univerzity
Konštantína Filozofa v Nitre

Neprešlo jazykovou úpravou.

Vydavateľ:

Univerzita Komenského v Bratislave pre Katedru archeológie, Filozofická
fakulta

Vedecké kolokvium bolo podporené Agentúrou na podporu výskumu
a vývoja na základe Zmluvy č. APPV-14-0550.

AGENTÚRA
NA PODPORU
VÝSKUMU A VÝVOJA

ISBN 978-80-223-4913-0 (online)

OBSAH

Úvod	4
Peter Barta, Mária Hajnalová Je najstaršie priamo datované proso siate (<i>Panicum miliaceum</i>) v strednej Európe aj zo Slovenskej a Českej republiky?	5
Peter Barta, Petra Goláňová, Mária Hajnalová Chronometrické datovanie prvej série vzoriek makrozvyškov krátkožijúcich rastlín z dvoch priekop na La Chaume, oppidum Bibracte, Mont Beuvray (Burgundsko)	6
Jana Mellnerová Šuteková K počiatkom opevnení v staršom praveku v Západných Karpatoch	7
Jozef Bátora Prenikanie jamovej kultúry do severokarpatského regiónu – predbežné poznatky	8
Jozef Bátora Slovensko v staršej dobe bronzovej	9
Katarína Hladíková, Lucie Vélková, Klaudia Daňová Archeológia detí a detstva v staršej dobe bronzovej	10
Jozef Bátora Kostný novotvar bedrovej kosti muža zo staršej doby bronzovej v Ludaniciach-Mýtnej Novej Vsi, okr. Topoľčany	11
Jana Mellnerová Šuteková Výsledky osteoarcheologického výskumu jevišovického sídliska v Kočine, Kočín-Lančár, okr. Piešťany	12
Peter Barta, Silvia Bodoriková, Michaela Dörnhöferová, Marta Kučerová, Jana Mellnerová Šuteková, Matúš Hudák, Jozef Bátora Chronometria osteoarcheologických nálezov Dr. Michaela Greisigera z Hrádku v Gánovciach, okr. Poprad: k charakteru lokality v 14. – 13., 6. a 3. tisícročí calBC	13

Erika Makarová Pinzety a ďalšie toaletné predmety v dobe halštatskej: oblasť platěnickej kultúry na Morave	14
Dominik Drozd Metódy analytického povrchového zberu a ich prínos k priestorovej analýze	15
Igor Murín Príklady využitia archeogeofyzikálneho prieskumu na vybraných lokalitách	16
Martin Neumann Aplikácia Makro-Mikro-Makro modelu v archeologickom kontexte na príklade červenokamenskej kalvárie	17
Martin Neumann Archeologické predikčné modelovanie na príklade protitureckých vartoviek na strednom Slovensku	19
Katarína Hladíková Protohistorické identity v barbariku	20
Zoznam pracovísk autoriek a autorov príspevkov	22
Zoznam prednášajúcich	23

Úvod

Motiváciou pre zorganizovanie tohto, zatiaľ prvého kolokvia o vedeckom výskume členiek a členov bratislavskej Katedry archeológie bolo vzájomne sa informovať o našej vlastnej aktuálnej bádateľskej aktivite. Jej výsledky totiž často zverejňujeme najskôr v zahraničí a až neskôr, ak vôbec, o nich diskutujeme medzi sebou. Kolokvium je určené všetkým, ktorí Katedru spoluvytvárajú. Predstavuje platformu pre prezentáciu pôvodného výskumu a pre otvorenú a neformálnu diskusiu. Som presvedčený, že práve toto je správna cesta ako v rámci Katedry efektívne šíriť výsledky nášho vlastného aktuálneho bádania, zabezpečiť kvalitnú vzájomnú informovanosť, posilniť kolegiálnu a povzbudiť poslucháčky a poslucháčov v štúdiu archeológie.

Väčšina na kolokviu prezentovaných výskumov je podporená z projektu Vedeckej grantovej agentúry so schváleným financovaním do roku 2022¹. Niektoré prednášky referujú o výskumoch, ktoré boli súčasťou dvoch dosiaľ najvýznamnejších vedeckých projektov našej Katedry, financovaných Agentúrou na podporu výskumu a vývoja². Jeden príspevok vyvolala kúpa magnetometra z dotácie pre Špičkový tím AMOS³ a personálne posilnenie Katedry o archeofyzika.

Kým väčšina príspevkov kolokvia na prípravu publikácií ešte len čaká, dva sú v čase konania nášho stretnutia súčasťou článkov v recenznom konaní v *Archaeologia Austriaca* a *PLoS ONE*. Okrem vedeckých tém budú v rámci kolokvia predstavené aj dve nové knihy – *Staršia doba bronzová na Slovensku* a *Archeologický výskum v polohe Hozelec-Dubina* – na ktorých sa autorsky podieľali traja členovia Katedry. Príležitosť diskutovať bude po každom prednesenom príspevku a na záver kolokvia plánujeme širšiu záverečnú diskusiu.

Peter Barta

¹ VEGA č. 1/0100/19, *Poznanie hospodárstva a spoločnosti doby bronzovej v oblasti severne od stredného Dunaja prostredníctvom archeologických a environmentálnych prameňov*, zodpovedný riešiteľ: J. Bátora, financované obdobie 2019 – 2022, dotácia pridelená na rok 2019: 19 014,- EUR

² APVV-0598-10, *Archeologická chronometria na Slovensku*, zodpovedný riešiteľ: P. Barta, financované/monitorované obdobie: 2011 – 2014/2017, dotácia: 246 649,- EUR; APVV-14-0550, *Natura et cultura*, zodpovedný riešiteľ: J. Bátora, financované/monitorované obdobie: 2015 – 2019/2022, dotácia: 237 739,- EUR

³ Vedúci Špičkového tímu AMOS: J. Bátora, financované obdobie: 2018 – 2021, dotácie pridelené za roky 2018 a 2019: 56 000,- EUR.

Je najstaršie priamo datované proso siate (*Panicum miliaceum*) v strednej Európe aj zo Slovenskej a Českej republiky?

Peter Barta¹, Mária Hajnalová²

Náš výskum súvisí s celoeurópskym mapovaním šírenia pestovania prosa siateho, ktorého prvý výskyt je v strednej Európe suspektný pre široké obdobie od neolitu po strednú dobu bronzovú. Najskôr sme sa zamerali na štyri slovenské otvorené sídliská a jaskynné lokality preskúmané pred rokom 1990, ktoré sa v literatúre považujú za najstaršie nálezy prosa u nás a radia sa tak k najstarším v Európe. V druhej fáze sme sa zamerali na analýzu súborov makrozvyškov z dvoch nedávno preskúmaných lokalít na západnom Slovensku a južnej Morave.

Pre dve východoslovenské a jednu západoslovenskú lokalitu s nálezmi prosa, ktoré spisba predstavuje ako neolitické a eneolitické, sme dokázali jeho mladší pôvod, až z obdobia mladšej a neskorej doby bronzovej a v jednom prípade tiež skutočnosť, že zuhoľnatené nálezy semien neobsahovali proso vôbec. Archeobotanicou a chronometrickou analýzou archivovaných vzoriek zo starších výskumov, na ktorých sa tafonómia lokalít neskúmala, sme zistili, že v kontextoch s nálezmi prosa artefaktívna (keramika) a ekofaktívna zložka archeologického prameňa (zuhoľnatené semená prosa) spolu nesúvisia.

V prípade dvoch nálezísk na západnom Slovensku a južnej Morave sme dokázali, že najstaršie proso na strednom Podunajsku pochádza z doby okolo 1500 calBC. V rámci strednej Európy tak predstavujú tieto nami skúmané súbory dva zo štyroch najstarších nálezov prosa siateho. Ďalší zo skúmaných súborov z východného Slovenska je pre zle zachovaný stav zuhoľnatených semien prosa stále predmetom výskumu.

Náš výskum sme v jeho rôznych etapách predstavili na trienálnej konferencii Medzinárodnej pracovnej skupiny pre paleoetnobotaniku (IWGP) v roku 2013 (Thessaloniki) a na medzinárodnom workshope *Millet and What Else? The wider context of the adoption of millet cultivation in Europe* v roku 2019 (Kiel). Výskum šírenia prosa bol súčasťou dvoch najvýznamnejších vedeckých projektov, ktoré sme dosiaľ na Katedre archeológie v Bratislave realizovali: bol podporený Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmlúv č. APVV-0598-10 a APVV-14-0550.

Chronometrické datovanie prvej série vzoriek makrozvyškov krátkožijúcich rastlín z dvoch priekop na La Chaume, oppidum Bibracte, Mont Beuvray (Burgundsko)

Peter Barta¹, Petra Goláňová³, Mária Hajnalová²

Prednáška približuje účasť Katedry archeológie FiF UK v Bratislave na chronometrickom výskume ekofaktuálnych rádiouhlíkových vzoriek z oppida Bibracte – hlavného mesta keltských Heduoov (Aedui). Od roku 2018 sa z iniciatívy M. Hajnalovej a P. Goláňovej začala spolupráca medzi Ústavom archeologie a muzeologie FF MUNI v Brne, Katedrou archeológie FF UKF v Nitre a Katedrou archeológie FiF UK v Bratislave v oblasti archeologickej chronometrie nálezov z priekop, ktoré boli archeogeofyzikálne (Peter Milo, KA FF MUNI) objavené v polohe La Chaume na oppide Bibracte. Polohu od roku 2017 skúma tím P. Goláňovej z KA FF MUNI v Brne.

Prvá séria vzoriek sa skladá zo zuhoľnatených zŕn obilnín a *sensu lato* krátkožijúcich častí listnatých a ihličnatých stromov. Makrozvyšky boli archeobotanicky extrahované zo sedimentov s rôznou tafonómiou a sú použité pre charakterizovanie vzniku archeologického prameňa, t.j. mechanizmu zaplňania priekopy sedimentami, interpretáciu funkcie priestoru, v ktorom je pôvod sedimentov a pre interpretáciu vnútrooppidálneho priestoru bez zástavby, ktorý priekopa ohraničuje.

Prvé výsledky tohto výskumu boli prezentované v rámci Zasadnutia vedeckej rady a vedeckých partnerov výskumu Bibracte na Centre Archéologique Européen v roku 2019 (Glux-en-Glenne).

Chronometrické datovanie prvej série vzoriek z priekop na La Chaume bolo podporené z prostriedkov Centre Archéologique Européen Bibracte. Za podporu výskumu srdečne ďakujeme pánovi Vincentovi Guichardovi, generálnemu riaditeľovi Centre Archéologique Européen Bibracte.

K počiatkom opevnení v staršom praveku v Západných Karpatoch

Jana Mellnerová Šuteková¹

Vedecký výskum posledného desaťročia indukoval poznatky, že ohradené sídliská alebo priekopové areály boli súčasťou sídelného areálu európskej pravekej krajiny od počiatkov neolitu. Vďaka priestorovej archeológii sú dáta o sídelnej štruktúre a stratégiách vo vybraných regiónoch na primeranej úrovni. Na základe týchto dát je možné v mikroregióne alebo areáloch predikovať predpokladané typy osídlenia a objekty. V archeológii staršieho stredoeurópskeho praveku pracujeme s premisou, že prvé ustálené osídlenie výšinných, zväčša exponovaných polôh evidujeme v starom eneolite na sever a západ od Západných Karpát v spojení s kultúrou s lievikovými pohármi. Štruktúry priekopových areálov situovaných na nížinách a pahorkatinách (sídliská, rondely, iné neobytné areály) doplnilo alebo nahradilo (?) osídlenie výšinných až horských polôh, aspoň s jednoduchou formou priekopy a/alebo valu s palisádou.

Cieľom výskumu je zdefinovať základné teoretické otázky, časopriestorové súvislosti, situovanie v krajine a vzťah k okolitému terénu a objasniť formatívnu fázu výšinných sídlisk a ich opevňovania. Závažným nedostatkom je nejednotná terminológia a kategorizácia (ne)opevnených výšinných sídlisk a hradísk. Na to upozorňuje autorský kolektív J. Peška (AC Olomouc), Jana Mellnerová a S. Španihel (Muzeum Valašsko), ktorí analyzujú situáciu na širšom území súčasných slovensko-moravských hraníc. Prvé výšinné sídliská, ojedinele aj s opevnením, tu zo známych dát evidujeme od začiatku eneolitu, z kultúrneho prostredia Epilengyelu. Nálezy medených artefaktov napomáhajú identifikovať trasy komunikácií vedúcich aj cez horské pásma.

Za dôležité považujeme taktiež pokračovať v diskusii o funkcii ohradení/opevnení, keďže zaužívaná terminológia môže skresľovať ich reálny význam v pravekej spoločnosti.

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-14-0550 a projektom VEGA č. 1/0100/19.

Prenikanie jamovej kultúry do severokarpatského regiónu – predbežné poznatky

Jozef Bátora¹

Príspevok sumarizuje poznatky starších a novších výskumov týkajúce sa zásahu jamovej a katakombovej kultúry do stredodunajsko-karpatského priestoru. Venuje osobitnú pozornosť nálezom keramiky so šnúrovou výzdobou, ktorá sa vyskytuje na sídliskách neskorej fázy badenskej kultúry na východnom Slovensku, na juhu stredného Slovenska a v severnom Maďarsku. V tejto súvislosti vystupuje do popredia situácia pozorovaná na viacvrstvovom sídlisku v Košiciach-Barci, kde vo vrstve IV/1 sa nachádzal, popri materiáli badenskej kultúry a šnúrou zdobenej keramike, i materiál blízky kultúre Coțofeni. Z vrstvy pochádza nádoba, ku ktorej blízke analógie možno nájsť v keramike skupiny Budzhak, ktorá je špecifickým prejavom neskorej jamovej kultúry v severozápadnej časti Pričiernomoria.

Šnúrovú keramiku typu Barca tak možno zrejme spájať s nositeľmi jednej zo stepných vln jamovej kultúry. V uvedenom kontexte sú mimoriadne dôležité nové stratifikované nálezy z hrobov pod mohylami kultúry so šnúrovou keramikou z územia juhovýchodného Poľska, v ktorých sú evidentne prítomné komponenty jamovo-katakombovej kultúry. Na neskorobadenských sídliskách sa stretávame i s materiálom vučedolského charakteru, t. j. kultúry Kosihy-Čaka-Makó a kultúry Nyírség-Zatín.

Popri dávnejšie realizovaných výskumoch mohýl v severozápadnom Maďarsku (Rajka-Modrovich puszta, Gönyü) a v rakúskom Burgenlande (Neusiedler am See), i výskum v Šuranoch na juhozápadnom Slovensku naznačil, že penetrácia nomádskych spoločenstiev smerovala okrem regiónu horného Potisia (vrátane nížinných oblastí východného Slovenska) i do severozápadného Zadunajska a severných výbežkov Podunajskej nížiny. Pozoruhodné je, že ku časti fragmentov keramiky z mohyly v Šuranoch možno nájsť analógie v materiáli z neskoroneolitických mohýl skupiny Livezile v západnom Sedmohradsku.

Uvedená skutočnosť umožňuje oprávnene predpokladať, že môže ísť o doklad podobnej mobility, aká bola na základe stabilných izotopov Sr a O zistená medzi populáciou skupiny Livezile a jedincami jamovo-katakombovej

kultúry pochovanými v mohyle v Sárrétudvar na Veľkej maďarskej nížine. Popri potenciálnych pastviskách ich do oblasti juhozápadného Slovenska, ktoré sa nachádza už severne od Dunaja, zrejme priťahovali najmä ložiská farebných kovov (Cu, Au, Ag), ktoré sa nachádzali v neďalekých stredo-slovenských vulkanických pohoriach.

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-14-0550 a projektom VEGA č. 1/0100/19.

Slovensko v staršej dobe bronzovej

Jozef Bátora¹

Kniha *Slovensko v staršej dobe bronzovej* (Bratislava 2018) prináša ucelený obraz o kultúrnohistorickom vývoji a živote človeka v staršej dobe bronzovej na území Slovenska (2300 – 1500 BC). Jej výsledky ukazujú, že už počas tohto 800 rokov trvajúceho obdobia vznikli prazáklady veľkých historických európskych populácií, ktoré postupne nadobudli svoje vlastné jazyky, identitu a náboženstvo. To, že to bolo mimoriadne dynamické obdobie, potvrdzuje 10 archeologických kultúr, ktorých nositelia v tomto období sídlili na území Slovenska. Mali bohatú a rôznorodú materiálnu a duchovnú kultúru, ktorá je v práci prezentovaná prostredníctvom početných obrazových príloh a tabuliek. V monografii sú zahrnuté výsledky najnovších systematických terénnych výskumov Katedry archeológie FiF UK Bratislava, ktoré sa realizovali samostatne, resp. v úzkej spolupráci s domácimi (AÚ SAV Nitra) a zahraničnými inštitúciami (RGK DAI Frankfurt am Main/SRN).

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-14-0550 a projektom VEGA č. 1/0100/19.

Archeológia detí a detstva v staršej dobe bronzovej

Katarína Hladíková¹, Lucie Vélková⁴, Klaudia Daňová⁵

Predmetom nášho výskumného projektu je upriamenie pozornosti na deti a ich postavenie v spoločnosti kultúr staršej doby bronzovej, ktoré sú marginalizovanou témou v rámci inak pomerne intenzívneho výskumu samotného obdobia. Projekt je zasadený do kontextu strednej Európy so zameraním najmä na oblasti Slovenska, Moravy a Čiech. Cieľom tohto projektu je v prvom kroku komparácia formálnych a priestorových vlastností pohrebného rítu detí na území rozšírenia jednotlivých skupín a kultúr staršej doby bronzovej v Čechách, na Morave a na Slovensku, ale postupne aj v okolitých krajinách strednej Európy. Analýze bolo dosiaľ podrobených viac ako 1000 detských jedincov z rôznych kontextov. Sledované boli spoločné prejavy v pochovávaní detí, ako aj rozdiely v nakladaní s ich pozostatkami (medzi deťmi navzájom, medzi dospelými a deťmi).

Spoločným znakom na sledovanom území je výrazný deficit najmenších detí – novorodencov a malých detí do 1 roku. Ich ojedinelý výskyt evidujeme v kontexte sídliskových areálov (napr. pohreby v nádobách). Pohrebný rítus detí vykazuje značnú variabilitu (napr. žiarové/kostrové hroby, rozmery a typy hrobových jám a ich úprava, rozmery a typy sídliskových objektov, ich priestorová distribúcia v hrobových celkoch, resp. v sídliskových objektoch ako takých, aj v rámci konkrétnych typov areálov). V rámci analýzy bola sledovaná aj väzba jednotlivých druhov milodarov na vekové kategórie, príp. pohlavie, ktorá naznačila určité regionálne špecifiká.

V ďalších krokoch by sme sa chceli zamerať na multidisciplinárnu spoluprácu (revízia antropologických analýz, cementochronologická analýza, DNA analýza, proteomická analýza, analýza mikrobiálnej bioerózie kostí, analýza stabilných izotopov etc.), ktorá v kombinácii s výsledkami archeologických analýz umožňuje podať komplexnejší obraz o postavení a percepcii detí v spoločnostiach staršej doby bronzovej, ktorého súčasťou sú nevyhnutne aj informácie týkajúce sa výživy (dĺžka dojčenia, obdobie odstavenia) a zdravotného stavu detí.

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-14-0550 a projektom VEGA č. 1/0100/19.

Kostný novotvar bedrovej kosti muža zo staršej doby bronzovej v Ludaniciach-Mýtnej Novej Vsi, okr. Topoľčany

Jozef Bátora¹

Príspevok prináša poznatky o neobvyklom kostnom novotvare, kostnom puzdre hlavice vyklíbenej ľavej stehnovej kosti u staršieho muža z hrobu 501 na pohrebisku zo staršej doby bronzovej (2200 – 1900 calBC) v Ludaniciach, miestnej časti Mýtna Nová Ves. Diagnózu patologických zmien na stehnových a panvových kostiach urobil lekár-ortopéd J. Kayser na základe makroskopického posúdenia nálezu a hodnotenia skiagramov. Bedrový zhyb si tento muž vyklíbil v mladosti, zomrel až vo veku maturus II (50 – 60 rokov). Pohyb bol pre neho veľmi bolestivý, väčšinou sedel a ľavú nohu prakticky nepoužíval.

Postihnutý muž sa evidentne nemohol postarať o zaobstaranie obživy, t. j. zbierať plodiny, úrodu, loviť a pod. Taktiež sa nemohol zúčastňovať prípadných bojov. Je veľmi pravdepodobné, že na chôdzu používal mechanickú pomôcku. Poukazuje na to rozvoj reliéfu svalových úponov, ktorý je asymetricky výraznejší na dlhých kostiach pravej nohy a adekvátna je aj jej rtg-zistená štruktúra.

Skutočnosť, že muž pochovaný v hrobe 501 prežil viac rokov s výrazným zdravotným obmedzením poukazuje na to, že medzi ním a ostatnými členmi spoločenstva evidentne existovalo pozitívne spolužitie. Či táto skutočnosť vyplývala z blízkeho príbuzenstva, alebo z určitej užitočnosti pre danú komunitu, nebolo možné z celkovej nálezovej situácie zistiť. Vychádzajúc z pozorovaní na iných súdobých pohrebiskách, kde sa vyskytli jedinci, ktorí prežili dlhšiu dobu s ťažkým zranením (napr. muž v hrobe 388 v Jelšovciach), možno uvažovať aj o doklade súdržnosti a vysokého etického správania členov komunity, ktorých v Ludaniciach-Mýtnej Novej Vsi možno spájať s nositeľmi včasnej etapy únětickej kultúry.

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-14-0550 a projektom VEGA č. 1/0100/19.

Výsledky osteoarcheologického výskumu jevišovického sídliska v Kočine, Kočín-Lančár, okr. Piešťany

Jana Mellnerová Šuteková¹

Jevišovické sídlisko v Kočine, situované na východnom úpätí Malých Karpát, bolo preskúmané ešte v 80. rokoch 20. storočia. Ide o prvé objavené a dodnes známe sídlisko tejto archeologickej kultúry na území Slovenska s keramikou produkciu s analógiami z územia Moravy a Dolného Rakúska. V prvej etape bádania bola venovaná pozornosť klasifikácii nálezového inventára, základným relatívno-chronologickým vzťahom a otázke pôvodu tejto materiálnej kultúry/populácie na Považí. V súčasnosti sa výskumné otázky posúvajú k ďalším interpretáciám, najmä čo sa týka spôsobu využívania sídelného areálu, prírodným podmienkam, technologickým zručnostiam obyvateľov, hospodárskemu zázemiu, komunikačným trasám a i. Analýza archeozoologického materiálu zo sídliskových jám v Kočine bola realizovaná až v nedávnej minulosti a jej výsledky nám ponúkajú možnosť vytvárať obraz o hospodárskom zázemí a spôsobe života obyvateľov. Bolo zachovaných celkom 2372 zlomkov zvieracích kostí, z čoho sa druhovo podarilo zaradiť 50,3 %. Z domácich zvierat boli identifikované tur, ovca/koza a pes. Ojedinelá je kosť koňa domáceho, ktorej prítomnosť už v nálezoch z tohto obdobia môžeme očakávať, ako to potvrdzuje súčasný stav výskumu v okolitých krajinách (ČR, AT). Sídliskový odpad obsahoval bohaté spektrum kostí lovej zveri. Archeozoologický materiál predstavuje bežný kuchynský, príp. pracovný odpad (vrátane kosti koňa?). Väčšie spektrum lovej zveri poukazuje na využívanie lesa. Podľa malakofauny sa sídlisko nachádzalo v otvorenej krajine výrazne ovplyvnenej poľnohospodárskou činnosťou a zásahmi do krajiny, ktorá ale ešte obsahovala určitý podiel svetlých hájov a krovín.

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-14-0550.

**Chronometria osteoarheologických nálezov Dr. Michaela Greisigera
z Hrádku v Gánovciach, okr. Poprad:
k charakteru lokality v 14. – 13., 6. a 3. tisícročí calBC**

**Peter Barta¹, Silvia Bodoriková⁶, Michaela Dörnhöferová⁶,
Marta Kučerová⁷, Jana Mellnerová Šuteková¹,
Matúš Hudák⁸, Jozef Bátora¹**

Travertínová kopa Hrádok v Gánovciach pri Poprade je významným stredoeurópskym biostratigrafickým archívom z vrchného pleistocénu s osteoarheologickými nálezmi človeka (*Homo sapiens neanderthalensis*), nálezmi stredopaleolitickej drobnotvarej industrie, ale aj archeologickými artefaktmi dokladajúcimi osídlenie v rôznych obdobiach holocénu.

Náš výskum veku osteoarheologických nálezov, ktoré pochádzajú zo zberov zo začiatku 20. storočia, dokázal, že ľudské kosti reprezentujú minimálne dvoch dospelých jedincov, ktorí žili v strednom neolite a mladom – neskorom eneolite a z trofického hľadiska reprezentujú typický terestrický bióm mierneho pásma. Jedna zvieracia kosť pochádza z neskorého glaciálu a vzhľadom na travertínový nátek predstavuje TAQ/TPQ pre aktivitu minerálneho prameňa. Výsledky nášho výskumu predstavujú Hrádok ako miesto manipulácie s časťami ľudských tel v neolite a eneolite a prispievajú k poznaniu formovania travertínovej kopy v neskorom glaciále.

Výskum sme v jeho rôznych etapách predstavili na česko-slovenskej antropologickej konferencii *Antropologické dni* v roku 2018 (Tmava) a na trienálnej medzinárodnej konferencii *Methods of Absolute Chronology* v roku 2019 (Gliwice).

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-14-0550.

Pinzety a ďalšie toaletné predmety v dobe halštatskej: oblasť platénickej kultúry na Morave

Erika Makarová¹

V strednej dobe bronzovej sa objavil nový typ nástroja – pinzeta. V dobe halštatskej používanie pinziat narástlo, na čo poukazuje ich výskyt v hrobách. Predovšetkým v západohalštatskej kultúre boli súčasťou toaletných setov, ktoré pozostávali väčšinou z pinzety, lyžičky na čistenie uší (Ohrlöffelchen) a predmetu označovaného ako „škrabadlo“ (Kratzer) či „čistič nechtov“ (Nagelreiniger), alebo z predmetu, ktorý je interpretovaný ako ihelník (Nadelbehälter, -büchse).

Pinzety ako súčasť toaletných setov sa v dobe halštatskej objavujú v bohato vybavených hrobách mužov – bojovníkov v oblasti severne od Álp, predovšetkým na území južného Nemecka a južného Švajčiarska. Na území strednej a severnej Moravy, ktorá bola osídlená nositeľmi platénickej kultúry, sa také toaletné sety, aké sa objavujú v západohalštatskej kultúrnej oblasti, alebo dokonca na území lužickej kultúry v Poľsku, nevyskytujú. Samostatné pinzety sú však známe z dvoch pohrebísk platénickej kultúry na Morave, a to z Moravičian a Lipníka nad Bečvou-Trnávky. Príspevok pojednáva o pôvode, sociálnom aspekte a funkcii týchto pinziat.

Práca je realizovaná v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0100/19.

Metódy analytického povrchového zberu a ich prínos k priestorovej analýze

Dominik Drozd¹

Pohľad na význam povrchových zberov prešiel počas posledných desaťročí výraznou transformáciou. Tradičný, syntetický zber, ktorého hlavnou úlohou bolo vyhľadávanie nálezísk, bol nahradený systematickejšim, analytickým prístupom k získavaniu dát a ich spracovaniu.

Na rozdiel od okolitých štátov strednej Európy sa v slovenskej archeológii, žiaľ, tento trend nepodarilo zachytiť. V odborných článkoch sa stále vyskytuje okrem nesprávnej terminológie aj zastaraný spôsob vnímania prínosu zberov, ktorý ich častokrát stavia do pozície „podkladu“ pre geofyzikálny prieskum a exkavačnú fázu.

Predmetom môjho výskumu je komplexné prehodnotenie významu a prínosu povrchového zberu v kontexte archeologického výskumu v študijnom priestore. Zameriava sa na aplikáciu jednotlivých metód zberov na lokalite Veľké Vozokany (2019), Senica-Kolónia (2018), ale aj na vyhodnotenie povrchového zberu rastrovou metódou z roku 2007 na lokalite Vráble-Fidvár.

Na základe analytického prístupu k realizácii zberov je možné, v kombinácii s modernými postupmi priestorovej analýzy, venovať pozornosť najmä kvantitatívnemu aspektu archeologických javov a ich distribúcie v priestore. Inovatívne metódy výskumu priestorových vzťahov umožňujú formulovať nové a doteraz nezodpovedané vedecké otázky.

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-14-0550 a projektom VEGA č. 1/0100/19. Práca je čiastočne realizovaná v rámci novovytvoreného kurzu *Archeológia bojísk*.

Príklady využitia archeogeofyzikálneho prieskumu na vybraných lokalitách

Igor Murín¹

Archeogeofyzika patrí medzi nedeštruktívnu metódu archeologickej prospekcie. Ide o vysoko efektívny a rýchly spôsob vyhľadávania archeologických objektov a situácií, ich zaznamenávanie a dokumentovanie, pričom nedochádza k ich porušeniu alebo zničeniu. V modernej archeológii je často využívaná v prvej fáze archeologického výskumu spolu s ďalšími prospekčnými metódami ako sú povrchový zber, letecká archeológia, lidarové meranie a podobne. Okrem identifikovania a lokalizovania archeologických objektov sa využíva aj počas prebiehajúceho alebo ukončeného archeologického výskumu na dohľadanie, stanovenie pokračovania a rozsahu skúmaných objektov. V súčasnosti sa archeogeofyzika za pomoci svojich vlastných postupov stáva samostatnou plnohodnotnou metódou archeologického výskumu.

Archeogeofyzika je odvetvím aplikovanej geofyziky skúmajúcim stavbu pod zemským povrchom na základe rozdielnych fyzikálnych vlastností. Zaznamenáva nepravidelnosti (anomálie) fyzikálneho *poľa* spôsobené existenciou archeologických objektov a štruktúr v skúmanom prostredí. Geofyzikálne metódy rozdeľujeme podľa druhu meraného fyzikálneho *poľa* a spôsobu jeho merania. Medzi najčastejšie geofyzikálne metódy využívané pre účely archeologického výskumu sú magnetometrické meranie, elektromagnetické meranie pomocou georadaru a geoelektrické odporové meranie. Pre účinnosť geofyzikálneho prieskumu je dôležitá odlišnosť fyzikálnych vlastností archeologického objektu a jeho okolitého prostredia. Výsledky merania závisia od viacerých faktorov, ako sú dostatočné rozmery, vhodný tvar, orientácia a hĺbkové pomery uloženia archeologických objektov a štruktúr, geologická stavba skúmaného prostredia, ako aj vhodný stav terénu pre realizáciu merania. K ďalším faktorom patrí stabilita vonkajších podmienok počas merania a výskyt rušivých vplyvov recentného pôvodu. Dôležitý je výber vhodných geofyzikálnych metód, techník merania a ich správna kombinácia. Uvádzané sú niektoré príklady využitia geofyzikálnych metód na archeologických lokalitách za posledné obdobie.

Táto práca vznikla v súvisi s nákupom magnetometra pre Katedru archeológie FiF UK z dotácie špičkového tímu AMOS za rok 2018.

Aplikácia Makro-Mikro-Makro modelu v archeologickom kontexte na príklade červenokamenskej kalvárie

Martin Neumann¹

Súčasná archeologická prax, aj vďaka nedávnomu rozvoju a prístupňovaniu dát z leteckého laserového skenovania (LiDAR), je úzko koncentrovaná na vyhľadávanie a detekciu dodnes neznámych či málo známych stôp antropogénnej činnosti v krajine. Hoci je treba tieto odborné aktivity hodnotiť ako potrebné a v súčasnosti aj nevyhnutné, hlbšie pochopenie dnes už archeologizovanej krajiny (a jej vzniku) dokážu v súčasnosti sčasti priniesť priestorové analýzy v kombinácii s vhodnými interpretačnými rámcami.

Cieľom príspevku je preto predstaviť možnosti aplikácie konkrétneho interpretačného rámca – sociologického Makro-Mikro-Makro modelu pri interpretácii vzniku antropogénnych krajinných štruktúr. Tento model je prezentovaný na dodnes viditeľnej komponovanej krajine v predpolí hradu Červený Kameň, okr. Pezinok.

Z porovnania ikonografických a kartografických prameňov vzťahujúcich sa k červenokamenskému panstvu vyplýva, že jej počiatky možno spájať s aktivitami majiteľa panstva Rudolfa I. Pálfiho (1719 – 1768). Ten sa po požiari hradu v roku 1758 podujal na rekonštrukciu vypáleného hradu, ktorá však zasiahla aj jeho širšie okolie. K už existujúcej kaplnke, ležiacej severne od cesty vedúcej do neďalekej obce Častá, v krátkom časovom slede pribudlo sochárske dielo Ukrižovania a sled zastavení krížovej cesty, ktoré spájali vstup do areálu hradu s Ukrižovaním. Z trojice výraznejších terénnych bodov v susedstve hradu bol Rudolfom I. Pálfiom vybraný vrch dnes známy pod názvom Kalvária, ktorý k sebe následne priťahuje množstvo náboženských festivít.

Kľúč k výberu tohto miesta môže v rámci Makro-Mikro-Makro modelu predstavovať tzv. *verstehende Erklärung*. Pochopenie a vysvetlenie konkrétnych aktivít a zámerov tvorca komponovanej krajiny v predpolí Červeného Kameňa je možné len pri zohľadnení viacerých dobových faktorov (spoločenské podmienky, náboženská atmosféra v spoločnosti...) ako i osobných preferencií staviteľa/objednávateľa komponovanej krajiny. Identifikácia a pochopenie kontextu oboch zložiek pritom otvárajú cestu

k tzv. emickej interpretácii lokalizácie Ukrižovania na vrchu Kalvária. Práve tá, vďaka svojmu pohľadu z pozície spoločenského či kultúrneho „insidera“, prináša nové svetlo (a zároveň inšpiráciu) na objasňovanie kauzálnych previazaností ľudského konania v minulosti.

Táto práca bola podporená štipendiom v rámci Aktion Österreich-Slowakei, AÖSK-Stipendien für Postdoktoranden č. ICM-2018-12132 realizovaným v roku 2019.

Archeologické predikčné modelovanie na príklade protitureckých vartoviek na strednom Slovensku

Martin Neumann¹

Územie Horného Uhorska sa vďaka osmanskej expanzii do strednej Európy dostalo už v 1. polovici 16. storočia do zorného poľa Osmanskej ríše. Dobytie Budína (1541), Ostrihomu (1543), porážky cisárskych vojsk pri Plášťovciach (1552) a Sečanoch (1562) či zriadenie sandžakov zasahujúcich na územie dnešného južného Slovenska predstavovalo bezprostrednú hrozbu pre stredoslovenského banské mestá, ktoré sa výnosmi z banskej činnosti výraznou mierou podieľali na financovaní vojenských opatrení namierených proti Osmanom. Včasné varovanie obyvateľstva banských oblastí bolo preto nielen jedným z nevyhnutných krokov k ich úspešnej ochrane, no i k zachovaniu potenciálu aj naďalej finančne a materiálne udržovať obranu Uhorského kráľovstva. V dôsledku toho sa v máji 1564 zišli v Banskej Štiavnici zástupcovia stredoslovenských banských miest a prijali tzv. vojenský poriadok na ochranu banských miest. V jednom z jeho bodov bola uvedená povinnosť vybudovať strážne a signalizačné body, ktoré by ohňom či výstrelmi upozorňovali na blížiaceho sa nepriateľa. Vo vojenskom poriadku boli síce uvedené polohy niektorých z nich, no tu uvedená sieť signalizačných miest – vartoviek – s určitosťou nebola úplná.

Identifikovanie polohy ďalších, dnes už zaniknutých signalizačných miest preto môže priniesť archívny výskum alebo ich náhodný nález priamo v teréne. Obe metódy však môžu byť časovo veľmi zdĺhavé. Novú cestu však ponúkajú možnosti geografických informačných systémov. Sprístupnené dáta z leteckého laserového skenovania (LiDAR) dnes otvárajú nové možnosti pri predikovaní a overovaní rozmiestnenia jednotlivých protitureckých signalizačných bodov v krajine. Ako sa ukazuje, sieť signalizačných bodov v stredoslovenskej banskej oblasti bola oveľa rozsiahlejšia, než je uvedené vo vojenskom poriadku z roku 1564.

Cieľom príspevku, realizovaného v rámci novovytvoreného kurzu *Archeológia bojísk*, má preto byť prezentovanie súčasných možností výskumu a lokalizácie protitureckých vartoviek a predstavenie konkrétnych výsledkov predikčného modelovania na príklade vybraných oblastí stredného Slovenska.

Protohistorické identity v barbariku

Katarína Hladíková¹

(Re)konštruovanie obrazu o protohistorických identitách doby rímskej na základe archeologických prameňov ostáva stále na okraji záujmu bádateľov venujúcich sa tomuto obdobiu. Súvisí to zrejme predovšetkým s absenciou hlbšieho záujmu vytvárať určitú nadstavbu prekračujúcu primárnu analýzu archeologického materiálu, ktorá predstavuje vysoké percento vedeckých publikácií. Cieľom projektu je práve pokus o (re)konštrukciu sociálnych identít Germánov v priestore juhozápadného Slovenska na základe pohrebiskových prameňov.

Metodický postup vychádza z formulovania hypotéz a vytvorenia teoretického modelu, jeho testovania vo viacerých krokoch, v prvom kroku prostredníctvom aplikovania multivariačných metód (korelačná analýza, zhluková analýza, analýza hlavných komponentov) pre identifikáciu latentných štruktúr v súbore dát indikujúcich pravdepodobnú existenciu identít.

V nadväznosti na tieto analýzy sa identifikované štruktúry podrobia priestorovej analýze (GIS) za účelom ich testovania v geografickom priestore s cieľom pochopiť, či a ako a identifikované sociálne identity prejavovali v priestore pohrebísk. V záverečnom kroku bude zhoda teoretických modelov s archeologickými dátami testovaná matematickým modelovaním (konkrétne modelovaním pomocou štruktúrálnej rovnice, SEM).

Pri vytváraní a interpretácii modelu je potrebné si uvedomiť, že niektoré identity boli v minulosti často len dočasné a ich existencia bola výrazne determinovaná vzťahmi v konkrétnej komunite. Najčastejšie diskutovanými identitami vo vedeckej spisbe doby rímskej sú tzv. rodové identity, pre ktorých identifikáciu sa konvenčne používajú artefakty asociované so ženami a s mužmi, niekedy aj v korelácii s výsledkami antropologickej analýzy, ďalej tiež identity viažuce sa k sociálnemu statusu. Zameriavanie sa dominantne na tieto identity v podstate vylučuje z diskurzu, resp. do úzadia utláča ďalšie sociokultúrne kategórie (čiastkové identity) vstupujúce do formovania celkového obrazu identity jednotlivca/skupiny. Na základe toho vzniká deformovaný model o germánskej spoločnosti.

Účelom prezentovaného projektu je modelovanie a kontextuálna analýza jednotlivých čiastkových identít pre vytvorenie komplexnejšieho obrazu o sociálnych identitách v germánskom svete.

Projekt je podporený štipendiom v rámci Aktion Österreich-Slowakei, AÖSK-Stipendien für Postdoktoranden č. ICM-2019-16139 realizovaným v roku 2020.

Zoznam pracovísk autoriek a autorov príspevkov

- 1 Katedra archeológie, Filozofická fakulta, UK v Bratislave, Gondova 2, SK-811 02 Bratislava
- 2 Katedra archeológie, Filozofická fakulta, UKF v Nitre, Hodžova 1, SK-949 74 Nitra
- 3 Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta, MUNI v Brně, Joštova 220, CZ-662 43 Brno
- 4 Národní muzeum, Václavské náměstí 1700/68, CZ-110 00 Praha
- 5 Archeologický ústav SAV v Nitre, Akademická 2, SK-949 01 Nitra
- 6 Katedra antropológie, Prírodovedecká fakulta, UK v Bratislave, Ilkovičova 6, SK-841 05 Bratislava
- 7 Múzeum v Kežmarku, Hradné námestie 42, SK-06 001 Kežmarok
- 8 Múzeum Spiša v Spišskej Novej Vsi, Letná 57/50, SK-052 01 Spišská Nová Ves

Zoznam prednášajúcich

Mgr. Peter Barta, PhD.

Prof. PhDr. Jozef Bátora, DrSc.

Mgr. Dominik Drozd

Mgr. Jana Mellnerová Šuteková, PhD.

Mgr. Erika Makarová, PhD.

Mgr. Igor Murín, PhD.

Mgr. et Mgr. Martin Neumann, PhD.

VEGA 1/0100/19
APVV-14-0550
APVV-0598-10

ISBN 978-80-223-4913-0 (online)